МЕҲНАТ МУНОСАБАТЛАРИДА ДАЪВО МУДДАТИНИ ҚЎЛЛАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ ВА МЕҲНАТ ҚОНУНЧИЛИГИДА БЕЛГИЛАНГАН БОШҚА МОДДИЙ ҲАМДА ПРОЦЕССУАЛ МУДДАТЛАР

Зебо Базарбаева
Фуқаролик ишлари бўйича
Нукус туманлараро суди судьяси

Аннотация: Мазкур мақолада меҳнат муносабатларидан келиб чиқадиган низоларни судда кўришда судга мурожаат қилиш муддатларини тўғри аниқлаш ва қўллашнинг ҳуқуқий асослари таҳлил қилинади. Меҳнат кодексида белгиланган судга мурожаат қилиш муддатлари, уларнинг ҳисобланиши, ўтказиб юборилган муддатларни тиклаш масалалари, шунингдек меҳнат қонунчилигида назарда тутилган бошқа моддий муддатлар ва Фуқаролик процессуал кодексида белгиланган процессуал муддатларнинг ўзаро нисбати ёритилади. Мақолада меҳнат низоларини кўришда судлар учун амалий аҳамиятга эга бўлган асосий қоидалар ва ёндашувлар баён этилган.

Калит сўзлар: меҳнат низоси, судга мурожаат қилиш муддати, даъво муддати, меҳнат ҳуқуқлари, процессуал муддат, интизомий жазо, меҳнат шартномаси, ишга тиклаш, меҳнат низолари комиссияси.

Кириш

Меҳнат муносабатларидан келиб чиқадиган низоларни судда кўришда низонинг мазмун-моҳиятини тўғри аниқлаш билан бир қаторда, тарафларнинг судга мурожаат қилиш ҳуқуқини қонунчиликда белгиланган муддатларда амалга оширганлигини аниқлаш ҳам муҳим ҳуқуқий масалалардан бири ҳисобланади.

Муддатларга риоя қилиниши меҳнат ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг самарадорлиги билан бевосита боғлиқ. Чунки бир томондан, ходимнинг бузилган ҳуқуқини суд орқали ҳимоя қилиш имконияти кафолатланиши лозим бўлса, иккинчи томондан, меҳнат муносабатларида ҳуқуқий аниқлик ва барқарорлик таъминланиши зарур.

Шу нуқтаи назардан, меҳнат низолари бўйича суд амалиётида муддатларнинг турларини, уларнинг бошланиш ва тугаш қоидаларини, ўтказиб юборилган муддатларни тиклаш шартларини ҳамда моддий ва процессуал муддатларнинг ўзаро фарқини аниқ белгилаш алоҳида аҳамият касб этади.

1. Меҳнат қонунчилигида муддатларни ҳисоблашнинг умумий қоидалари

Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 9-моддасида Кодексда назарда тутилган муддатларни ҳисоблаш тартиби белгиланган.

Мазкур нормага мувофиқ, Меҳнат кодексида, жамоа келишувларида, жамоа шартномасида ёки меҳнат шартномасида белгиланган муддатлар календарь сана билан, йиллар, ойлар, ҳафталар, кунлар ёки соатлар билан ҳисобланадиган вақт давринининг тугаши билан ёхуд юз бериши керак бўлган воқеани кўрсатган ҳолда аниқланади.

Меҳнат ҳуқуқлари ва мажбуриятларининг юзага келиши ёки бекор бўлиши муайян муддат билан боғлиқ бўлса, муддатнинг ҳисобланиши унинг бошланиши белгиланган календарь санадан кейинги кундан эътиборан бошланади.

Йиллар, ойлар ва ҳафталар билан ҳисобланадиган муддатлар муддатнинг сўнгги йили, ойи ёки ҳафтасининг тегишли санасида тугайди. Агар ойлар билан ҳисобланадиган муддатнинг охири муддат ҳисоблана бошлаган ойга нисбатан кунлари кўпроқ ёки камроқ бўлган ойга тўғри келса, муддат тугайдиган ойнинг охирги куни муддатнинг тугайдиган куни ҳисобланади.

Шунингдек, календарь йиллар, ойлар, ҳафталар ёки кунлар билан ҳисобланадиган муддатга ишланмайдиган кунлар ҳам қўшилади. Агар муддатнинг сўнгги куни ишланмайдиган кунга тўғри келса, ундан кейинги биринчи иш куни муддат тугайдиган кун ҳисобланади.

Демак, суд амалиётида муддатни ҳисоблашда фақат даъво аризаси судга берилган санани эмас, балки **муддатнинг қайси юридик фактдан бошланганини ҳам аниқ белгилаш** талаб этилади.

2. Меҳнат низолари бўйича судга мурожаат қилиш муддатлари

Меҳнат кодексининг 560-моддаси меҳнат низолари бўйича судга мурожаат қилишнинг махсус муддатларини белгилайди.

Ушбу муддатлар низонинг хусусиятига қараб фарқ қилади.

2.1. Ишга тиклаш тўғрисидаги низолар

Ишга тиклаш тўғрисидаги низолар бўйича ходим судга иш берувчининг меҳнат шартномасини бекор қилиш ҳақидаги буйруғи кўчирма нусхаси унга топширилган кундан бошлаб **уч ой ичида** мурожаат қилиши мумкин.

Мазкур муддатнинг бошланиши меҳнат шартномасини бекор қилиш тўғрисидаги буйруқнинг қабул қилинган санаси билан эмас, балки унинг кўчирма нусхаси ходимга топширилган кун билан боғланганлиги суд амалиётида муҳим аҳамиятга эга.

Шу сабабли ишга тиклаш ҳақидаги низоларда суд, аввало, буйруқ кўчирма нусхаси ходимга қачон топширилганини аниқлаши лозим.

2.2. Иш берувчига етказилган моддий зарарни ундириш

Ходим томонидан иш берувчига етказилган моддий зарарни ундириш ҳақидаги талаблар бўйича судга мурожаат қилиш муддати **бир йилни** ташкил этади.

Бунда муддатнинг бошланиш санаси зарар етказилган сана эмас, балки **иш берувчи зарар етказилганлигини аниқлаган кун** ҳисобланади.

Шунинг учун суд зарар аниқланган вақтни тасдиқловчи ҳужжатларни, хусусан, далолатномалар, хизмат текшируви ҳужжатлари, инвентаризация материаллари ва бошқа далилларни баҳолаши лозим.

2.3. Бошқа меҳнат низолари

Бошқа меҳнат низолари бўйича ходим ўз ҳуқуқи бузилганлигини билган ёки билиши лозим бўлган кундан бошлаб **олти ой ичида** судга мурожаат қилиши мумкин.

Мазкур ҳолатда низонинг хусусиятидан келиб чиқиб, ходим ўз ҳуқуқи бузилганлигини амалда қачон билган ёки билиши лозим бўлганини аниқлаш асосий масалалардан бири ҳисобланади.

2.4. Ҳаёт ва соғлиққа етказилган зарар ҳамда маънавий зарар

Ходимнинг ҳаёти ва соғлиғига етказилган зарарни қоплаш, шунингдек маънавий зарарни компенсация қилиш ҳақидаги талабларга нисбатан судга мурожаат қилиш муддати белгиланмайди.

Бу қоида меҳнат муносабатларида инсоннинг ҳаёти, соғлиғи ва шахсий ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган муҳим кафолатлардан бири ҳисобланади.

3. Муддатни ўтказиб юбориш ва уни тиклаш масалалари

Меҳнат низоларида судга мурожаат қилиш муддатининг ўтказиб юборилганлиги даъво аризасини қабул қилишга тўсқинлик қилмайди.

Судья судга мурожаат қилиш муддати ўтказиб юборилган деган асос билан даъво аризасини қабул қилмасликка ҳақли эмас.

Муддат ўтказиб юборилган тақдирда, суд унинг сабабларини ишни суд муҳокамасига тайёрлаш ва суд муҳокамаси жараёнида аниқлайди.

Агар суд муддатнинг узрли сабабларга кўра ўтказиб юборилганлигини аниқласа, уни тиклайди. Аксинча, судга мурожаат қилиш муддати узрсиз сабабларга кўра ўтказиб юборилганлиги аниқланса, қонунчиликда белгиланган тартибда даъвони рад этиш масаласи ҳал қилинади.

Шу билан бирга, судга мурожаат қилиш муддатининг ўтказиб юборилганлиги масаласи тарафлар томонидан билдирилган эътироз мавжуд бўлган тақдирда муҳокама қилиниши лозим.

Бу эса фуқаролик суд ишларини юритишнинг тортишув ва тарафларнинг тенг ҳуқуқлилиги принциплари билан узвий боғлиқдир.

Муддатни қўллаш ҳақидаги эътироз ёзма равишда берилган бўлиши ёки оғзаки тарзда билдирилиши мумкин. Оғзаки эътироз суд мажлиси баённомасида қайд этилиши лозим.

Шунинг учун суд ўз ташаббуси билан фақат муддат ўтказиб юборилганлигига асосланиб, даъвони рад этишга ҳақли эмас.

4. Медиация даврида муддатларни ҳисоблаш

Меҳнат низоларини судгача ҳал қилишнинг муқобил усулларидан бири медиация ҳисобланади.

Меҳнат кодексига мувофиқ, низо медиация тартибида кўриб чиқилаётган даврда судга мурожаат қилиш муддатининг ўтиши тўхтатиб турилади.

Мазкур қоида тарафларга низони келишув асосида ҳал қилиш имкониятини бериш билан бирга, медиация жараёнида судга мурожаат қилиш муддати ўтиб кетиши натижасида шахснинг суд ҳимоясидан маҳрум бўлиб қолишининг олдини олишга қаратилган.

5. Меҳнат қонунчилигидаги бошқа моддий муддатлар

Меҳнат муносабатларида судга мурожаат қилиш муддатларидан ташқари, меҳнат ҳуқуқ ва мажбуриятларини амалга ошириш билан боғлиқ қатор моддий муддатлар ҳам мавжуд.

5.1. Ходимнинг меҳнат шартномасини бекор қилиш ҳақида огоҳлантириш муддати

Меҳнат кодексининг 160-моддасига кўра, ходим меҳнат шартномасини ўз ташаббусига кўра бекор қилиш нияти ҳақида иш берувчини, умумий қоидага кўра, **ўн тўрт календарь кун олдин** ёзма равишда огоҳлантиради.

Огоҳлантириш муддати иш берувчи ходимнинг аризасини олганидан кейинги кундан бошланади.

Мазкур муддат меҳнат шартномасини ходимнинг ташаббусига кўра бекор қилишда муҳим ҳуқуқий аҳамиятга эга.

5.2. Иш берувчининг огоҳлантириш муддатлари

Меҳнат кодексининг 165-моддаси иш берувчининг ташаббусига кўра меҳнат шартномасини бекор қилишдан олдин ходимни огоҳлантириш муддатларини белгилайди.

Жумладан:

- ташкилот тугатилиши ёки ходимлар сони (штати) қисқартирилиши муносабати билан — **камида икки ой олдин**;
- ходимнинг малакаси етарли эмаслиги муносабати билан — **камида икки ҳафта олдин**;
- ходимнинг айбли ҳаракатлари билан боғлиқ ҳолларда — **камида уч кун олдин** ёзма равишда огоҳлантириш талаб этилади.

Ушбу муддатларга риоя этилганлиги меҳнат шартномасини бекор қилишнинг қонунийлигига баҳо беришда муҳим аҳамият касб этади.

6. Интизомий жазони қўллаш муддатлари

Меҳнат кодексининг 314-моддаси интизомий жазони қўллаш билан боғлиқ бир қатор муддатларни белгилайди.

Унга кўра, интизомий жазо:

- интизомий қилмиш аниқланган кундан эътиборан **бир ойдан кечиктирмай**;
- интизомий қилмиш содир этилган кундан эътиборан, умумий қоидага кўра, **олти ойдан кечиктирмай**;
- тафтиш ёки молия-хўжалик фаолиятини текшириш ёхуд аудиторлик текшируви натижаларига кўра эса **икки йилдан кечиктирмай** қўлланиши мумкин.

Интизомий жазонинг амал қилиш муддати эса **бир йилдан ошмаслиги** керак.

Шу сабабли интизомий жазонинг қонунийлигига баҳо беришда суд фақат ходимнинг интизомий қилмиш содир этган-этмаганлигини эмас, балки жазони қўллаш муддатларига риоя қилинган-қилинмаганлигини ҳам текшириши лозим.

7. Меҳнат низолари комиссиясига мурожаат қилиш муддатлари

Меҳнат низолари комиссияси якка тартибдаги меҳнат низоларини ҳал қилишда муҳим институтлардан бири ҳисобланади.

Меҳнат кодексининг 551-моддасига мувофиқ, комиссия ходим ариза берган кундан эътиборан **ўн календарь кун ичида** якка тартибдаги меҳнат низосини кўриб чиқиши шарт.

554-моддага кўра, ходим меҳнат низолари комиссиясига ўз ҳуқуқи бузилганлигини билган ёки билиши керак бўлган кундан эътиборан **олти ой ичида** мурожаат қилиши мумкин.

Комиссия қарори устидан судга шикоят қилиш билан боғлиқ муддатлар ҳам қонунчиликда алоҳида тартибга солинган бўлиб, Меҳнат кодексининг 556-моддасига мувофиқ, ходим ёки иш берувчи қарор нусхаси топширилган кундан эътиборан **ўн кун ичида** судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга.

Мазкур муддатларнинг аниқ белгиланиши меҳнат низосининг ортиқча чўзилишига йўл қўймаслик ва тарафларнинг ҳуқуқий аниқлигини таъминлашга хизмат қилади.

8. Меҳнат низоларини судда кўришнинг процессуал муддатлари

Меҳнат низоларини кўришда Меҳнат кодекси билан бир қаторда Фуқаролик процессуал кодекси нормалари ҳам муҳим аҳамиятга эга.

ФПКнинг 202-моддасига мувофиқ, фуқаролик ишларини суд муҳокамасига тайёрлаш, умумий қоидага кўра, ариза қабул қилинган ва

фуқаролик иши қўзғатилган кундан эътиборан **ўн кундан кечиктирмай** амалга оширилиши лозим.

Бироқ меҳнатга оид ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган талаблар тўғрисидаги ишлар ушбу умумий қоидадан истисно тартибда кўриб чиқилади.

ФПКнинг 207-моддасига кўра, меҳнатга оид ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган талаблар бўйича ишлар суд муҳокамасига тайёрлаб бўлинган кундан эътиборан **йигирма кундан кечиктирмай** биринчи инстанция суди томонидан кўриб чиқилиши керак.

Бу норма меҳнат низоларининг ижтимоий аҳамияти ва ходимнинг меҳнат ҳуқуқлари тезкор ҳимоя қилиниши зарурлиги билан изоҳланади.

9. Суд амалиётида муддатларни қўллашнинг асосий жиҳатлари

Меҳнат низосини кўришда судья муддат масаласини қуйидаги кетма-кетликда таҳлил қилиши мақсадга мувофиқ:

биринчидан, низонинг ҳуқуқий табиатини аниқлаш;

иккинчидан, мазкур низога Меҳнат кодексининг 560-моддасида назарда тутилган қайси муддат татбиқ этилишини белгилаш;

учинчидан, муддатнинг бошланиш санасини аниқлаш;

тўртинчидан, муддатнинг тугаш санасини ҳисоблаш;

бешинчидан, муддат ўтказиб юборилган бўлса, унинг сабабларини аниқлаш;

олтинчидан, тарафлардан бирортаси муддатни қўллаш ҳақида эътироз билдирган-билдирмаганини текшириш;

еттинчидан, медиация жараёни мавжуд бўлган бўлса, муддатнинг тўхтатиб турилган даврини ҳисобга олиш;

саккизинчидан, меҳнат низосини судда кўришга оид ФПКда белгиланган процессуал муддатларга риоя этиш.

10. Меҳнат кодексидаги моддий муддатлар ва ФПКдаги процессуал муддатларнинг фарқи

Меҳнат низолари бўйича суд амалиётида энг муҳим масалалардан бири — **судга мурожаат қилиш муддати билан суд ишини кўришнинг процессуал муддатини фарқлаш**дир.

Меҳнат кодексининг 560-моддасида белгиланган муддатлар шахснинг ўз бузилган меҳнат ҳуқуқини суд орқали ҳимоя қилиш учун белгиланган махсус муддатлар ҳисобланади.

ФПКда белгиланган муддатлар эса суд ва процесс иштирокчиларининг муайян процессуал ҳаракатларни амалга ошириш муддатларини белгилайди.

Шу сабабли, масалан, ходимнинг ишга тиклаш ҳақидаги даъвони уч ойлик муддатда бериш мажбурияти билан суднинг меҳнат низосини қонунчиликда белгиланган процессуал муддатда кўриб чиқиши бир хил ҳуқуқий институт эмас.

Уларнинг ҳуқуқий табиати, ҳисоблаш тартиби ва оқибатлари бир-биридан фарқ қилади.

Хулоса

Меҳнат муносабатларидан келиб чиқадиган низоларда муддатларга оид қоидаларни тўғри қўллаш суд амалиётининг қонунийлиги ва бир хиллигини таъминлашнинг муҳим шартларидан биридир.

Меҳнат кодекси ходим ва иш берувчининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан бир қаторда, меҳнат муносабатларида ҳуқуқий аниқлик ва барқарорликни таъминлаш мақсадида турли хил моддий муддатларни белгилайди.

Айниқса, Меҳнат кодексининг 560-моддасида назарда тутилган судга мурожаат қилиш муддатлари меҳнат низолари бўйича суд амалиётида алоҳида аҳамиятга эга. Бунда муддатнинг бошланиш санасини тўғри аниқлаш, унинг ўтказиб юборилганлиги сабабларини текшириш ва тарафларнинг муддатга оид эътирозларини инобатга олиш талаб этилади.

Шу билан бирга, меҳнат шартномасини бекор қилишдаги огоҳлантириш муддатлари, интизомий жазони қўллаш муддатлари, меҳнат низолари комиссиясига мурожаат қилиш муддатлари каби бошқа моддий муддатлар ҳам меҳнат низоларини ҳал қилишда муҳим аҳамият касб этади.

Меҳнат низоларини судда кўришда эса Меҳнат кодекси нормалари Фуқаролик процессуал кодекси нормалари билан уйғун ҳолда қўлланилиши лозим. Хусусан, **судга мурожаат қилиш муддати ва суд муҳокамасини амалга ошириш муддати бир-биридан аниқ фарқланиши** зарур.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2023 йил 20 ноябрдаги 26-сон қарорида берилган тушунтиришлар меҳнат низолари бўйича суд амалиётида ушбу қоидаларни бир хилда қўллаш, ходимларнинг меҳнат ҳуқуқларини самарали ҳимоя қилиш ва қонуний ҳамда асосли суд қарорларини қабул қилишда муҳим амалий аҳамиятга эга.

Шу маънода, меҳнат низосини кўришда муддат масаласи оддий процессуал техник талаб эмас, балки **шахснинг суд ҳимоясига бўлган ҳуқуқини амалга ошириш, тарафларнинг ҳуқуқий аниқлигини таъминлаш ва меҳнат қонунчилигининг тўғри қўлланилишини кафолатловчи муҳим ҳуқуқий восита** сифатида баҳоланиши лозим.